

KRALJ NA BETAJNOVI

II

Francka Maks, tako sem se jokala in tako sem te čakala, in ti zdaj ne govoriš z mano. S kom govoriš, Maks, da ne rečeš ljubeznive besede, da gledaš tako neprijazno?

Maks Res je, Francka — morda ni vse tako, kakor sem ti pravil. Ali če ti prav resno rečem in brez vsakega nadaljnjega razlaganja, da je mojega življenja konec in da mrtveci nimajo pravice do ljubezni, tedaj mi to verjemi, Francka, in nič me ne prašuj.

Francka Zakaj si prišel in si rekel, da me ljubiš?

Maks Ker sem te ljubil, kakor te danes ljubim.

(Gladi ji roko, komaj se ovladuje.) Francka, morda se motiš — ali res misliš, da je prepozno? Ali sem jaz kriv, ali si ti kriva, da je ta hiša zakleta? Da hodijo mrtveci tod? Kaj naju brigajo drugi ljudje?

(Francka veselo, se ga oklene z roko.) Maks, stran od tod, *(trepetajoča)* Maks, še nocoj! ...

Maks Stran iz mrtvašnice — s tabo, Francka, v novo življenje. *(Stojita z roko v roki.)*

Kantor *(iz obednice)*. No, saj ste tukaj. Kako je?

(Dene klobuk na zofo.)

Maks Dobro.

Kantor *(Francki)*. Idi k otrokom! *(Francka v spalnico.)*

Kantor *(gre k durim v spalnico, ki so bile samo priprte, in jih zapre.)* Sédite. *(Pride nazaj, sede k mizi v ospredju.)*

Saj ste si pač mislili, da sem Vas bil povabil zato, ker bi jaz sam rad govoril z Vami.

Maks Zdelo se mi je. Toda jaz nisem prišel zategadelj, temveč da bi se poslovil od hčere vašega bratranca.

Kantor Govorila bova čisto stvarno, kakor se spodobi ljudem, ki si nimajo ničesar prikrivati. Ali ste prinesli račun s sabo? Povejte ceno!

Maks O čem barantava?

Kantor Jaz nisem stiskavec; toliko me poznate, dragi gospod. Zahtevajte svobodno. Nato boste pa dovolili, da Vam dam svoj blagoslov na dolgo pot in da zaprem vse duri za Vami.

Maks O, gospod Kantor, jako se motite. Nisem prišel sem po kupčiji.

Kantor No, dobro — le privijte ceno, jaz se vdam. Rad bi se otresel te reči, kakor sitne muhe: ali se Vam je pripetilo kdaj, da Vam je bilo do smrti hudo, ker Vam je brenčala muha pred nosom? Res mi je neprijetno, zato le privijte navzgor.

Maks *(vstane)*. Rekel sem, da nisem prinesel računa.

Kantor *(ga prime za roko)* Zdaj Vas držim, zdaj Vas ne izpustim. Sédite!

Maks Kaj mi ponujate?

Kantor Govorite od srca, nič se ne ženirajte! — Verjemite mi, da mi je težko in grenko, kakor mi ni bilo pač še nikoli v življenju. Če bi se bila stvar sama naredila ob drugem času in ob drugih prilikah, bi ne bilo nič nelepega na nji. Tako pa mi je težko in zato bi rad, da bi govorili sami. Kaj bi imeli od mojega ponižanja?

Maks Kar mi imate povedati, mi povejte.

Kantor Še enkrat: ne silite, da bi se omazal pred Vami. Jaz Vas ne sovražim, glejte, jaz ne sovražim nikogar. Morda bi Vas imel celo rad, ker ste pošteni in pametni in bi si lahko napravili lepo življenje. Zaradi tega mi ni hudo zdaj govorim odkritosrčno z Vami — in ko bi prišli k meni brez računa, ne tak neusmiljen terjavec, bi Vam dal svojo hčer in ne bilo bi me skrb za njeno prihodnost. Tako pa me ponižujete za dovodnika, ki je vesel, da so mu okoliščine ugodne in se lahko iznebi blaga za dobro ceno.

Maks *(vstane)* Sami ste se ponižali.

Kantor *(vstane, brutalno)* Dajte mi zdaj plačilo za ponižanje. Plačilo!

Maks Sami ste si ga vzeli; ponižanje je plačilo za ponižanje. Zdaj Vam ne morem dati ničesar več in ne morem vzeti ničesar. Zdaj sva opravila in se lahko posloviva.

Kantor Varujte se, pomislite! Zdaj ste mi vzeli poslednje, zdaj sem nag pred Vami. Vaša beseda: ali sprejmete moje ponižanje?

Maks Preden ste prišli v sobo, sva stala na temle prostoru jaz in Vaša hči. Ko bi bili prišli za minuto pozneje, bi me ne videli nikoli več. Bil bi Vaš zet brez Vašega blagoslova in brez Vašega ponižanja. In hitel bi bil — jutri osorej bi že svatoval na veliki cesti — ker sem se bal vašega ponižanja; ko sem bil ugledal Vaš obraz, sem se bal in *(se okrene)* sem se tresel. Tako je pri kraju in zbogom! ...

Kantor *(mu zastavi pot)* O, ne tako brž! Nisva se še dogovorila. Držim Vas in Vas ne izpustim. Vi nosite s sabo predragocene reči, da bi Vas pustil na cesto. Prišli ste in ste me okradli in zdaj se nič ne pritožujete, če Vam pred nosom zaklenem duri. Le kar naravnost: kaj nameravate z mano?

Maks Kar sem nameraval, sem dosegel. Zdaj imate plot, ki ne morete preko njega. Imate vest, ki Vam trka na okno. Imate noge vkovane. To sem nameraval.

Kantor Ali veste, da jaz tega nočem? (*Brutalno.*) Nočem, prijatelj! Ali veste, da se igrate zelo nevarno? Glejte, jaz nočem, nočem plota, nočem vesti, nočem nog vkovanih! Jaz nočem! Ker jaz nisem tiholazec, sramežljiv, bojazljiv, omoraljen tiholazec. Jaz moram naprej, zatorej spoti, prijatelj!

Maks Ne pojdete naprej, ne za ped dalje. Ne preko trupel. Nina ne pojde v kloster, pojde v mesto.

Kantor Nosi v svojih sanjah predragocene reči, pojde v kloster. Rekel sem, da ne maram plota in ne vesti, če mi je kamen na poti, ga brnem stran. No, ukazujte, poskusite!

Maks Okradli ste jo, vrnite ji očetov denar.

Kantor (*séde, prisiljeno miren, s čudnim nasmehom*). No, dalje!

Maks Okradli ste mojega očeta, okradli in osleparili ste vse, ki so Vam prišli naproti. Vaše kraljestvo je ukradeno, kolikor je v njem beračev, ste jih Vi okradli, ste jih slekli, ste jih vrgli na cesto. — Krono z glave, žezlo iz roke!

Kantor (*kakor prej*) Dalje!

Maks In dali boste krono z glave, žezlo iz roke! Niti koraka ne dalje, ne za palec ne boste razširili kraljestva. Ali ste čutili, da se že giblje tam doli, da se že upirajo Vaši sužnji? To je moje delo, kralj veličastni, — to je plot, je vest!

Kantor (*vstane*) Kdo mi sname krono z glave?

Maks Jaz.

Kantor (*se nalahko dotakne njegove rame, se zasmije in stopi par korakov po sobi, veselo*). Gospodek mladi, odkod ta pogum? Odkod ta moč v vaših majhnih rokicah? Kje pa me mislite prijeti, kam udariti?

Maks Sami ste se slekli pred mano.

Kantor Kaj še, prijatelj, kaj še! Ali se Vam sanja? (*Se nasloni na mizo, govori veselo.*) Saj Vas bodo zaprli, prijatelj, če boste govorili take neumnosti. V norišnico Vas bodo vtaknili! — Ali veste, kdo sem jaz? Kantor, kralj na Betajnovi! In kdo ste Vi? Izgubljen študent! Bodite pametni in premislite: če bi bila zdajle moja suknja vsa krvava in bi Vi prišli in bi pokazali: »Glejte, moril je, še ves je krvav!« — precej bi Vas zgrabili za lase in bi Vas gnali v norišnico. Kralj na Betajnovi morilec! Kaj še! Za šalo, iz dolgega časa se je malo poškopil s krvjo! In če bi bilo tisti večer, prijatelj, sto in tisoč ljudi zraven in bi sto in tisoč ljudi videlo in slišalo, bi se obrnili stran in bi rekli: Kralj na Betajnovi morilec! Kaj še! To se nam je le tako sanjalo — o, prijatelj, in vtaknili bi Vas v norišnico!

Maks Zakaj ste se ponižali?

Kantor Ker ne maram, da bi ljudje grdo sanjali o meni. Tiste neumne sanje, tiste govorce bi mi pač ne zastavile niti pedi mojega pota, — ali bile mi bi zoprne, kakor slabo vreme. Če dežuje, grem svojo pot dalje, ali jezi me, da dežuje. To je vse, to je ves moj strah in nič več. Motili ste se nad mano.

Maks (*vstane*) Tako sem se torej motil in resnično mi je žal. Pravite, da Vam ne morem zastaviti pota — no, poskusiti je vendarle treba, pa naj že bo, kakor je božja volja Jaz sem se že od nekdaj ukvarjal s stvarmi, ki, sem vedel naprej, da se mi izjalovijo. To je moja usoda, glejte!

(*Se napravlja, da bi odšel.*)

Kantor Potrpite! Z mano je baš narobe, le premislite si to! Kadar se s kakšno stvarjo ukvarjam, se mora posrečiti, pa če jih sto pogine zraven. Jaz nisem kriv, premislite, če mi je pot zastavljena, in verjemite mi, prosim Vas, da bi hodil lažje po gladki poti. No, če polena ne prelomim, moram vzeti pač sekuro. Premislite, prosim Vas!

Maks Natanko Vas razumem, ali naj bo, kakor je božja volja.

Kantor Samó še trenutek preudarite. Takrat, glejte, ste me zgrabili za vrat, tako nenadoma ste me zgrabili, ste planili name iz teme, da sem se onesvestil in da ste me vodili za roko. Ker ste me videli slabega in ponižanega, me še danes ne vidite s treznimi očmi, ne veste še, kdo sem jaz.

Maks Preudaryl sem do dobrega in mislim, da si nimava ničesar več povedati

Kantor (*gre proti obednici, blizu vrat postane in se okrene k Maksu*). Ničesar več?

Maks Ničesar.

Kantor (*odpre duri v obednico*) Nina! (*Nina pride.*) Maks bi se rad poslovil od tebe. (*Kantor odide v obednico.*)

POHUJŠANJE V DOLINI

ŠENTFLORJANSKI

II/2

Peter Odpriva torej duri na stežaj,
postéljiva si postelj v paradížu:
tako je zdaj beseda in ukaz! —
Vse torej, žida, žamet in brokat —

Jacinta In grad?

Peter In grad seveda najpoprej,
vse bodi tvoje, čúdežna Jacinta!

In kadar bo dopolnjen paradíž,
povrneva se z glorijsko nebesko v pekèl!

Jacinta Jaz nečem prej, ne maram prej,
ne pojdem prej, dokler mi ne pokažeš

ponižnih hlapcev mojih in tlačanov,
da ukazujem: na kolena, hlapec,
prikloni se, poljubi mi nogó!
Peter Fiat! Po tvoji volji se ravnajta
nebó in zemlja! — Ampak, ne zameri,
Jacinta: malo bo veselja s hlapci,
veselja malo in lepote nič!
Poljubil ti bo nogo prvi, drugi
in tretji morda — že četrtemu
še šolna ne boš pokazala več!
Preveč je namreč hlapcev in tlačanov,
preveč jih je v dolini šentflorjanski!
Če suženj sám nastavi goli hrbet:
kdo bi udaril? Če ponuja ženska
napete ustnice: kdo bi poljubil? —
Popotnik sem preromal svet prostrani,
tam kradel, tam sleparil, rokovnjačil,
kontrabandáril — ampak, čudo božje,
nikjer na svetu nisem gospodaril!
Pa pridem v to dolino šentflorjansko —
glej, sami sužnji, hlapci in tlačani —
drhal! Zamalo je umetniku,
da bi nad to goláznijo kraljéval?
Jacinta O dragi moj, zakaj si se razljutil?
Peter Nič ne razljutil, le spomin je bil!
Jacinta, jaz sem bil nekoč umetnik.
Jacinta Že mnogokrat si rekel, da si bil.
Peter A zdaj sem več! Dokler sem hrepenèl,
sem bil umetnik; zdaj ne hrepenim več.
Požèli jabolko, odklati ga,
in kadar ga odklatiš, je lesnika! —
Nekoč sem bil umetnik; in življenje
je bilo moj modél in moja snov,
sodnik in publikum. Zdaj sem umetnik
in publikum obenem. Blagor meni!
Pijača sem, ki se opaja sama,
in solnce sem, ki sije samo sebi,
in ogenj sem, ki sebi sam gorí,
nikomur na veselje, ne na žalost!
Dobiček pa je ta: sovražil sem
in ljubil; zdaj se smejem, ker sem sám!
Jacinta O dragi, ranjeno je tvoje srce!
Peter Ne ranjeno, le húdo bolno je.
(Vstane nenadoma in govori zvonko.)
Kaj ni to znamenje bolezní hude,
da sem se s tiho, sramežljivo slastjo
napotil v to dolino šentflorjansko?
Da sem ti jo pokazal s tako gesto,
kot da bi materi nevesto kazal?
Da sem pozabil, da ne mislim nič,
kakó sem jokal po teh belih cestah,
kakó so me gonili kakor psà
in topli me, otroka, kakor vola
pred plugom! Da ne mislim čisto nič,
kakó sem svojo prvo kri prelil,
kakó sem stopil prédnje s čistim srcem,
pokazal jim, umetnik, svoje srce —
in so pljuvali nanj! — O domovina,
ti si kakor vlačuga: kdor te ljubi,
ga zasmehuješ! — (Nasmehne se.) Kdo je zdaj

govoril?
Govoril je moj brat, ki zdavnaj spi!
Jacinta Poznala bi ga rada; lep je bil!
(Vstane napol prestrašena, napol radovedna;
šepeče.) Kdo tam? Glej, kdo je tam? Nekdó je
tam!
Peter Pripravi se, Jacinta: gostje moji in tvoji
hlapci!

II/9

Peter Jacinta, ali je dovolj tlačanov?
Če se ti zdí, zažvižgam, in takoj
prikaže se, procesija velika!
Jacinta Nikar! Sladkó je bilo in prijetno,
ker nisem bila vajena na potu,
na tem bridkosti polnem, béžnem potu,
da bi klečali v prahu pred menoj; —
a stári, pusti so in dolgočasni
in lepega možá ni bilo vmes!
Peter Zakaj si poželela? Ne požèli
in rdeče jabolko ne bo lesníka!
Jacinta Ti sam si lep, ti sam si blag med njimi!
Ugasi svečo, da bo zasijalo
to vroče solnce v srcih najjinih!
(Duri se burmo odpró; v izbo plane razcapan mlad človek, ves
zasopljen in truden, očitno bolan.)